

Syrly toslamalaryň pidalary: Gaçmaklyk

Category: Kitapcy,Sözler,Taryhy makalalar

написано kitapcy | 24 января, 2025

Syrly toslamalaryň pidalary: Gaçmaklyk ► 7: GAÇMAKLYK

Üsti örtülgı paýtun gjäniň bir wagty sessiz-üýnsüz tigirlenip gelip Köşi obasynyň garalyp görünýän üzümçiligininiň gapdalynda durdy. Egni gara paltoly adam bu ýerde uzak wagtlap dekabryň süñňüňi gagşadyp barýan çapgynly şemalyna döz gelip garaşyp duranam bolsa, birden sessiz-üýnsüz gelip duran paýtuny görüp gyrymsy tut agaçlarynyň arasynda gizlendi. Ol çommalyp oturan ýerinden çyralary ýylpyldap görünýän Aşgabat tarapdan ýuwaşlyk bilen gelen paýtuna seredýärdi. Iki at goşulan paýtun gereklenmedik wagt ýagýan gar perdesiniň aňyrsynda garalyp görünýärdi.

Aradan birnäçe minut geçdi. Ýoldan tigirleri ýaglanmadık araba jygyldap, şakyrdap ala-zenzele turzup geçip gitdi. Çommalyp oturan adam şondan soñ paýtunyň näme üçin sessiz gelendigine düşündi. Atlaryň aýaklaryna keçe dolanyp, paýtunyň tigirleri we ressorlary ýaglanypdy. Bukulyp oturan adam bagta töwekgellik edip ýerinden turdy-da, atlary ürküzäýmäýin diýen howatyrlyk bilen paýtuna tarap ugrady. Paýtunyň üstünde telpekli bir kelle göründi. Ol paýtunçy Wahabdy.

– Allaha şükür, duşup bilmezmiň diýip alada etdim – diýip, ol kürt diline çalgyrt äheňde gürledi.

Gelen adam nägilelik bilen:

- Meni tas sowuk alypdy – diýip, paýtunyň basgańcagyna mündi.
- Orazmämmet aga, meni bagışla. Şäheriň içinde birki öwrüm etmeli boldum. Gepeuçylar yzyma düşýän bolaýmasyn diýip howatyr etdim – diýip, ol ýagdaýy düşündirdi.
- Şeýle köp pul berilýäni üçin biraz irräk geläýseňem boljak ahyryn.
- Siz parslara geçersiňiz, olar sizi tapyp bilmezler. Eger olar ysyrganyp bu işe meniň galtaşygymyň bardygynu biläýseler,

gepeuçylar biz ýalyalary sorag-ideg hem etmän...

– Nireden bilsin diýyäňmi? Siz iňňe däl ahyryn. Siz Sowetleriň tanymal adamy, uly naçalnik bolduňyz, sud bolduňyz... Yzlaberseler biziň hem üstümizden barmaklary ahmaldyr. Onsoň ol siziň berýän 200 manadyňyz meniň başymy gutaryp bilmez. Onsoňam çekistler para almaýarmışlar – diýip, Wahab hüñürdedi. Orazmämmet Wafaýew paýtunda ornaşykly oturandan soň paýtunçy häliden bări gymyldaman duran atlaryny gyssap başlady. Sähel salamdan atlar ýüzlerini garyň sowurýan tarapyna tutup, ýoly külterläp ugradylar. Aradan iki-üç sagat geçenden soň paýtun Pöwrize bilen Çüli ýolunyň çatrygynda saklandy. Olary Aýmämmet kürt garşı aldy. Ol serhetden adam geçiräge ussat adamdy, bu ýerleri edil baş barmagy ýaly bilensoň, ol serhediň saklanmaýan ýerlerinem, oňa alyp barýan gizlin ýodalaram bilýärdi.

Şol garly gjäniň ertesi irden Orazmämmet Wafaýew serhediň aňry tarapyndan kiçijik şähere alyp barýan ýol bilen ýöräp barýardy. Ol bu ýerleri henize çenli ýekeje gezek görmedik bolsa-da, okan zatlary, belet adamlaryň beren gürrüňleri esasynda baş çykarýardy. Ol gaýry ýurda geçip heniz endamyna dynç bermäge ýetişmäňkä ýurduny, öýüni, aýaly Annagüli, ogullaryny, gyzlaryny ýatlap ýüregi gysyp başlady. Şol bada-da öz-özüne göwünlik berýärdi: onuň dostlary ýakyn wagtda onuň maşgalasyny hem bu ýere geçirjekdiklerine wada beripdiler ahyryn.

Gadymy däp-dessurlar saklanylyp gelinýän bu şäherjigiň geçmişi uly bolsa-da, ýaramaz darajyk köçeleri egrem-bugramdy, jaýlary könedi, ebtini agdyryp gysaryşyp duranlary hem köpdi. Ýone welin bu şäherjigiň naçalnigi – nazmiýasy murtlak Resul agaýy diýseň özüne göwni ýetýän adamdy. Onuň garynlak göwresini, geçiniň şahy ýaly murtuny, gopbam sypatyny göreniňde Tähranyň gubernatorlaram wiýtjik bolup görünjekdi. Ilki bada ol rehim-şepagatly adam ýaly Orazmämmetden ýürek edip, serhetden nähili geçenligi barada soraşdyrdy, soňundan bolsa, onuň öňünde galam bilen kagyz goýup, üsti syýa çüýşeli stoluň başyna geçmegi yşarat etdi-de:

– Yaz! Özün häkda ýaz! – diýip buýruk berdi.

Wafaýew özi barada hiç zat gizlemän ýazyp berdi. Onda gizlär ýaly zadam ýokdy. Onuň durmuş ýoly rehimdar adamlarda mähremlük, daşyurek adamlarda-da hormat-sylag duýgusyny döredip biljekdi.

Ol wagtlar Orazmämmet Wafaýew 44 ýasyny dolduryp 45-ine gidipdi. Ol Kaspi deñziniň kenaryndaky Gyzylsuw diýen çopan maşgalasynda dünýä inipdi. Onuň asly türkmenleriň gökleň taýpasynyň şyhlar tiresinden bolup, kakasunu alamana gelenler tutup alyp gidipdiler hem-de ony türkmen sährasynda çarwaçylyk bilen meşgul bolýan Şyhym baý diýen bir baýa satypdylar. Ony satyn alyp yzyna dolap getirmäge pullary bolmansom, ol şol ýerde baýyň malynyň yzynda aradan çykypdy.

Orazmämmet atasyz kemala gelipdi, baş ýaşyna ýetende, şol töwerekde bello halyçy hasaplanýan ejesi ony medresä okuwa beripdi. Ol okuwyny guitarandan soň Buhara gidip, Ybraýym ahunyň medresesine okuwa giripdi, bu ýerde iki ýyl okandan soň çelekenli söwdagär Seýithoja Bekiýewiň harajat kömegini bermegi netijesinde Osmanly konsulynyň hemaýaty bilen gizlinlikde asly gelip çykyşy türk diýen dokument alyp, şol konsulyň beren pul serişdesi bilen Ankara barypdy. Türkiýede ony «Türk ojagynyň» baştutany Subhi beý gadyrly garşy alyp, oňa soltanlyk mekdebine – orta bilim berýän mekdebe girmäge kömek edipdi. Orazmämmet ol ýerde dört ýyl okandan soň Stambul uniwerstitetiniň (şol wagtky Darulfünun – t.b.) ýuridiki fakultetine okuwa giripdi. Birinji jahan urşunyň dowam edýän mahallary Orazmämmet uniwersiteti tamamlapdy.

Germaniýa Antanta ýurtlarynyň garşysyna uruş alyp barýardy. Osmanly döwleti bolsa bu uruşda Germaniýanyň soýuzdaşydy. Oktýabr rewolýusiýasından soň türkler general Nury Paşanyň komandirlilik edýän goşunyny Bakuwa eltipdi. Şol döwürde Osmanly komandowaniýesi Orazmämmet Wafaýewe ofiserlik derejesini berip, Orta Aziýadan gelip bile okan öz deñ-duşlarynyň on sanasy bilen bilelikde Bakudaky Osmanly ştabynyň ygtyýaryna iberipdi. Ol ştabyň garamagynda Türküstan bölgemi diýen bir bölüm bardy, ol bölüme-de Salman Mumtaz ýolbaşylyk edýärdi.

1918-nji ýylyň ortalarynda 0.Wafaýew Osmanly komandowaniýesiniň tabşyrygy bilen Türkmenistana ugradylypdy.

Ol ýany bilen alyp gelýän gizlim hatyna bolsa milli hereket bilen ýakyn gatnaşykdä bolup, akgwardiýaçylar hem-de iňlis goşunlary bilen arkalaşykly iş alyp barýan uly wezipeli Oraz Serdara, Seýitmyrat Öwezbaýewe ýa-da Hoja Geldä gowşurmalydygyny tabşyrypdylar. Elbetde, ol iberilen gizlin hatda iňlislerem, menşewikler bilen akgwardiýaçy es-erlerem halanmaýardy. Orazmämmet bu ýerde az wagtyň içinde umumy ýagdaý hem-de milli meýilli toparlaryň ýagdaýy bilen tanşanyndan soñ gizlin haty S.Öwezbaýewe gowşurmagy makul bilipldi.

S.Öwezbaýew 0.Wafaýewi oňat garşy alyp, onuň gürrüňini diňledi, hatyna jogap almak üçin ýene üç günden gelmegini haýyış etdi. Üç günden soñ S.Öwezbaýew oña jogap hatyny gowşurandan soñ, özünüň pikirdeş ýoldaşlarynyň türkleriň teklip edýän ugruny-ýoluny makullaýandyklaryny hem-de mähriban ene toprakdan gelmişekleri çykaryp kowup, milli döwlet gurmak üçin ellerinden gelen ähli güýçleri gaýgyrmajaklaryny aýdypdy. Wafaýew bilen hoşlaşan mahalynda bolsa, ol Oraz Serdara ýüzem tutmaly däldigini, hatam görkezmeli däldigini berk tabşyrypdы. Ol Oraz Serdara baha berende: «Ol iňlisleriň wepadar guludyr. Eger ol biläýse, iňlisler meni atyp öldürmegi hiç zatça-da bilmez»[1] diýipdi.

1956-njy ýylda Dessegül Ýomudskaýa şeýle maglumat beripdi: «Wafaýew osmanly ofiseriniň eşiginde Çelekene gelip Nikolaý Ýomudskä Osmanly komandowaniýesi bilen aragatnaşykdä bolup, türkmen ılatynyň arasynda düşündiriş işlerini geçirmegi hem-de olaruň ganybir müşulman döwletine birikmegini gazanmagy teklip edipdi. Meniň atam bu teklibi kabul etmedi».[2]

Krasnowodskä ugramaga hyýallanan mahaly Osmanly goşunlary Bakuwdan mejbury çykyp öz ýurtlaryna gidipdiler. Onsoñ ol hem Gyzylsuwa baryp öz süýtdeş dogany Annamämmediň öýünde ornaşypdy.

Iňlis goşunlary hem Zakasپini taşlap gidipdiler. Akgwardiýaçylar hökümetiniň ornuna Sowet häkimligi gelipdi. Täze gelen häkimiýete hatly-sowatly adamlar derwaýys gerekdi. Wafaýew ilki oba mekdebinde mugallym, soňra bolsa Krasnowodskide halk sudy bolup işleyär, şol döwürde-de

kommunistik partiýanyň agzalygyna kandidat bolýar. 1923-nji ýylda ony Aşgabat okrug sudunyň başlygy wezipesine belleyärler, aradan köp wagt geçmäňkä bolsa, ony şol wezipe bilen Daşhowza geçirýärler.

Wafaýew jogapkär wezipelerde işleýän hem bolsa, öz dostýarlarynyň arasynda-da, partiýa ýygnaklärarda her bir mesele babatda öz garaýsyny çekinmän aýdýardı, gündelik metbugatda hem «Balykçy» lakamy bilen çykyş edýärdi. 20-nji ýyllarda, ýagny milli bölünişigiň öñ ýanynda hem-de biraz soñ ýanynda Türkmenistanda diýseň asudalyk bolupdy. Ol gysgajyk pursada altyn pursat diýseňem boljakdy. Ol pursatda dil azatlygy, erkinlik ýazylyp-ýaýrapdy. Adamlar öz pikirlerini gypync etmän aýdýardylar, aýdylýan pikirler resmi pikir bilen çapraz gelse-de, süýreklenip ýörlenokdy. Yöne ol pursat uzaga çekmändi. Partiýanyň Merkezi Komiteti Staliniň ýolbaşçylygy astynda dowam edýän düzgüni has berkidip, wagtal-wagtal partiýanyň hataryny we jemgyýetiň gatlaklaryny «arassalamak» işine girişipdi, ol partiýadaky, halkyň arasyndaky, merkezdäki we ýerlerdäki oppozision toparlara jeza berýärdi. Özbaşdak pikir etmäge ukyply adamlary ýok edýärdi. Dowam edýän düzgüne tankydy dil ýetiren her bir adama milletçi ýa-da milli duşmançylyk garaýsyny ýaýradyjy, oppozisiýanyň tarapdary ýa-da rewolýusiýa garşıy diýlip, partiýadan çykarylyp işden kowulýardy, soñundanam türmä basylýardy ýa-da uzak ýurtlara ugradylýardy...

Şol altyn pursat dowam edýän wagtynda O.Wafaýew özi bilen pikirdeş türkmen intelligentleriniň aýdýanlaryny goldap, respublikada halka bilim bermek syýasatynyň alnyp barlyşyny tankytlaýardy. Sebäbi respublikada açylýan türkmen mekdepleriniň sany rus mekdepleriniň sanyndan azdy. Orta Aziýanyň okuň jaýlarynda ýerli milletlerden okaýanlaryň sany örän azdy. Bu babatda şeýle diýilýärdi:

«Sowetler döwletiniň häzirki gurluş ýagdaýnda Türkmenistan ösüp bilmez, sebäbi syýasy hem-de ykdysady meseleleriň hemmesi merkeze garaşly bolup durýar. Merkez bolsa türkmen halkynyň göwün islegini berk gysyp çäklendirýärdi. Halk köpcüligi häzirki dowam edýän döwlet gurlusyny hem-de onuň alyp barýan

syýasatyny halanok. Sowet häkimiýetiniň Türkmenistanda häzirki wagt dowam edýän formasy uzak wagtlap dowam edip bilmez, ol türkmen milletçileriniň aktiw çykyş etmekleriniň täsiri esasynda dargap gider...»

Emma sowetleriň döwlet gurluşy «milletçi türkmenleriň» tagallasy bilen dargamandy, sowetleriň döwlet gurluşy häkimligiň başynda duran ýekeje adamyň emri bilen duw-dagyn bolupdy. Ol adam bu ýerde, Türkmenistanda oturan adam däldi-de Russiýada, Merkezde oturan adamdy. Onuň döwleti duw-dagyn etmegine bolsa, Belowesde edilen gürrüňler nokat goýupdy. Onuň beýle bolmagy oňatmy ýa erbetmi – ol başga mesele, biz bu wagt ol barada söhbet açamzok.

0.Wafaýew türkmen intelligentlerine baha berende ýalňyşlyk goýberipdi. Ol intelligentleriň aktiw hereketleriniň täsiri esasynda Sowet häkimiýet dargar diýip çak edýärdi. Emma onuň ol eden çaky dogry çykmandy, bu-da elbetde, intelligentleriň entek aýaklary oňat ýer tutmanka özleriniň dargadylandygy sebäpli bolan bolmagy ahmaldy.

Orazmämmet Wafaýew yslam dinine uly hormat goýýardy, sebäbi ol ýaş wagtlary birnäge dini medreselerde okapdy, dini terbiýäni alypdy. Türkiýede okap alan bilimleren onda oňat täsir galdyrypdy. Kommunistik partiýanyň syýasatynda dine ynanmaga, dini däp-dessurlary berjaý etmäge doly ygtyýar berilýändigi barada aýdylýan hem bolsa, hakykatda dine uýýanlar yzarlanýardy, metjitler, medreseler ýapylýardy, diňe dini baýramlary däl, hatda umumy halk baýramlaryny hem bellemek gadagan edilýärdi. 0.Wafaýew partiýanyň dil ujundan bir zat diýip, hakykatda onuň tersine edýändigine čürt-kesik garşı çykyp, aýgytly göreş alyp barýardy. Bu barada ol: «Her bir jemgyyetde dine hormatlg orun berilmelidir. Yaşlar dini hem milli ruhda terbiýelenmelidir... Dünýäniň ýüzünde öz dini bolmadyk ýekeje halkam ýokdur. Din adamyň iň oňat taraplarynyň, häsiýetleriniň saklanmagyna hem-de onuň ösmegine hemäyat berýändir. Dini ýok etmek, adamyň iň oňat häsiýetlerini ýok etmekdir»[3] diýýärdi.

Onuň din barada aýdýan zatlarynyň ählisine dogry diýip bolmaz. Yöne diniň umumyadamzat medeniýetiniň kämilleşmeginde we

ösmeginde uly rol oýnaýandygyna welin däl diýip bolmaz. Her niçigem bolsa, Wafaýew diniň tutýan orny, ähmiýeti barada biraz artykmajyrak baha berýärdi. Elbetde, ol bu babatda öz pikirini aýdýar, ol şol pikire-de uýýar, gulluk edýär, her bir ösen jemgyýetde her bir adamyň öz pikirini aýtmaga haky bat ahyryn.

Ýöne onuň pikirine ten beren tapylmaýardy. Wafaýewiň pikiri bilen ylalaşýan adamlar hem edil agyzlaryna suw alan ýaly seslerini çykaryp bilenokdylar, wezipeli adamlar bolsa, ol pikirden jenaýat ysy aňkap dur diýip hasap edýärdiler. Şol döwürde partiýa organlary sowet organlarynyň egninden basyp, ýuwaş-ýuwaşdan olaryň depesine çykyp başlapdy, aradan köp wagt geçmänkä-de dolandyryş jylawyny öz eline alypdy.

O.Wafaýewiň din baradaky batyrgaý çykyşlary Türkmenistan Kommunistik (bolşewikler) Partiýasynyň Merkezi Komitetinde hem topalaň turmagyna sebäp bolupdy. Merkezi Komitetiň sekretary Halmyrat Sähetmyradow Wafaýewiň garşysyna ençeme makalalar gurap, olary respublikan metbugatda çap etdiripdi. Ol makalalarda Wafaýewe tarap oklanylýan töhmet daşlarynyň sany-sajagy ýokdy. Ony «pantürkçilikde», «milletçilikde», «partiýanyň hataryna säwlikde sokulmakda» aýyplaýardylar, ony ýuridiki biliminiň ýokdugyny, hiç wagt ýuridiki fakulteti gutarmandygy, Gurhandan başga bilyän zadynyň ýokdugy, din barada wagyz-nesihat ýaýradyp ýören bir närsedigi barada aýdýardylar. Görkezme esasynda ýörite ýazylan makalalarda onuň şahsyýetine-de dil ýetirilýärdi, oňa myjabat bary atylýardy, ol ahlak taýdan arassa jemgyýet barada aýtsa-da, hut şol ýörelgelere garşı çykyş edýändigi barada töhmet atýardylar. Töhmetler diňe olar bilen hem çäklenmeýärdi.

Bu turan topalaň paýawlap-paýawlamanka Wafaýewi partiýanyň hataryndan çykaryp wezipesinden boşadypdylar. Şondan soň ähli ýerde bolşy ýaly, onuň ençeme emeli dost-ýarlary ondan yüz öwrüpdi, bile işleşen ýoldaşlarynyň aç-açan gatnawy kesilipdi, hat-da ozallar onuň bilen salamlaşmagy özüne mertebe saýýan adamlar hem indi ony görmedik bolýardylar. Gepiň tümmeğ ýeri, onuň tòworegi çolaryp, ýeke özi somalyp galypdy.

O.Wafaýew partiýa organlarynyň ýolbaşçylary bilen düşunişek

bolup synanyşypdy, ýöne ony kabul eden adam bolmady. Öz garşysyna subýektiw äheňde ýazylan makalalaryň garşysyna çykyş etjek bolupdy, emma onuň ýazyp elten makalalaryň birinem metbugatda goýbermändirler. Gepiň keltesi, onuň baran gappsy ýapylýardy, ýoreýän ýoly gömülüýärdi. Belki, öne çykyp gürleyän adamlaryň aýtjak sözleri diňlenmän, agyzlaryna torba geýdirilip, üstlerinden hem poh-yrryh dökülip başlan döwür ýetip gelendir.

Adamlara erkinlik, ýazylganlyk beren «altyn pursatyň» ömri ötüpdi. Häkimiyet başında bolan adamlar diýjek zatlaryny diýip, beýleki adamlaryň öňüne germew çekiliп ugrapdy, bu ýagdaý bolsa totalitar düzgüniň günsaýyn güýji artyp, türmeleriň we lagerleriň derwezeleriniň açylmagyna tarap alyp barýardy.

Paltasy daşa degen Wafaýew daşyna aýlanyp başlan kerebi duýýardy, töhmet suwy berlen materiallaryň bolsa, onuň tussag ediljekdigini habar berýän buşlukçylardygyny bilyärdi. Onsoň ol ýurdy taşlap gaçmagy niýetine düwüpdi. Aýaly hem onuň bu pikirini makul biliпdi, aradan biraz wagt geçenden soň onuň hem çagalary bilen parslara tarap geçjekdigini aýdypdy. Şeýdibem Wafaýew daşary ýurda gaçyp gidipdi.

[1] Şol ýerde, t 3, sah 49;

[2] Şol ýerde, t 12, sah 173;

[3] Şol ýerde, t 4, sah 211-212; Taryhy makalalar